

OGRÓD UNIWERSALNY W ARBORETUM I ZAKŁADZIE FIZJOGRAFII W BOLESTRASZYCACH – CZĘŚĆ 2

The Universal Garden

at the Arboretum and the Department of Physiography in Bolestraszyce

NARCYZ PIÓRECKI¹, MONIKA DROZD², DAGMARA LIB¹, PIOTR SZKOŁUT³

*¹ Arboretum i Zakład Fizjografii w Bolestraszykach, 37–700 Przemyśl, skr. poczt. 471,
tel./fax 16 671 64 25, e-mail:arboretum@poczta.onet.pl*

*² Uniwersytet Rzeszowski, Kolegium Nauk Medycznych, Instytut Nauk o Kulturze
Fizycznej, ul. Towarnickiego 3, 35–959 Rzeszów, tel./fax 17 872 18 61*

*³ Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Instytut Matematyki, Informatyki i
Architektury Krajobrazu, Konstantynów 1H, 20–708 Lublin, e-mail:pszkolut@kul.pl*

Spis treści

GALERIA PRZEZ DOTYK	3
TYFLOPLANETARIUM	3
OGRÓD PERMANENTNYCH PRZEMIAN	4
DOM KALWARIA	6
MUZEUM NA POWIETRZU	8
WYKORZYSTANIE I PERSPEKTYWY OGRODU UNIWERSALNEGO.....	9

GALERIA PRZEZ DOTYK

Na terenie Ogrodu Sensualnego od roku 2008 działa Galeria przez Dotyk (Ryc. 9), która jest plenerową ekspozycją prac rzeźbiarskich, stworzoną specjalnie pod kątem percepcji przez dotyk (Piórecki i Zarzycki 2010). Wszystkie zainteresowane osoby mogą bezpośrednio obcować ze sztuką, poznając rzeźby różniące się formą, fakturą, a także materiałem, z którego powstały. Ekspozycja Galerii obejmuje rzeźby: wiklinowe powstałe podczas Międzynarodowych Plenerów Artystycznych Wiklina w Arboretum, rzeźby ceramiczne, a także te z drewna i z kamienia, wykonane przez artystów plastyków z Polski i z zagranicy, uczestniczących w różnorodnych imprezach organizowanych w Arboretum. Kolekcja Galerii stale się powiększa. Znajdują się tutaj prace wielu artystów, jak np.: Alicji Kupiec, Daniela Ludwiczuka, Marka Saka, Piotra Szwieca, Gennadija Titowa i studentów z Wydziału Artystycznego UMCS Zakładu Rzeźby i Ceramiki prof. Adama Myjaka.

TYFLOPLANETARIUM

Kontynuacją idei Sensualnego Ogrodu Uniwersalnego jest powstałe w 2014 r. tyfloplanetarium, czyli planetarium dotykowe. Tyfloplanetarium ma kształt dzwonu. Zwiedzający wchodzi pod jego czaszę, gdzie na wewnętrznej ścianie przedstawiona jest dotykowa mapa nieba. Doświadczają nowego spojrzenia na przestrzeń i jej poczucie wówczas, gdy „niebo jest w zasięgu ręki”. Dzięki bezpiecznej i łatwej w obsłudze regulacji wysokości, tyfloplanetarium jest dostępne dla wszystkich bez żadnych ograniczeń (wieku, wzrostu, dysfunkcji wzroku).

Tyfloplanetarium usytuowane jest przy alei otaczającej Sensualny Ogród Uniwersalny, a także w sąsiedztwie ścieżki dendrologicznej i placu zabaw.

Projekt ten udało się zrealizować dzięki współpracy z Vihorlatskim Obserwatorium Astronomicznym w Humennem na Słowacji w ramach wspólnie realizowanego mikroprojektu PL-SK pn. Rytm przyrody. Innowacyjne produkty turystyki przyrodniczej w Arboretum w Bolestraszcach – budowa na terenie Arboretum obserwatorium astronomicznego z tyfloplanetarium. Projekt współfinansowany był przez Unię Europejską z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz budżetu państwa za pośrednictwem

Euroregionu Karpackiego w ramach Programu Współpracy Transgranicznej Rzeczpospolita Polska – Republika Słowacka 2007–2013.

OGRÓD PERMANENTNYCH PRZEMIAN

Kolejnym, ważnym elementem Ogródu Uniwersalnego jest Ogród Permanentnych Przemian (Ryc. 11). Ogród ten obejmuje ogród skalny i kolekcje roślin chronionych, kserotermicznych, traw i kosaćców. Teren pod ogród oraz pierwsze nasadzenia przygotował dr hab. Jerzy Piórecki prof. UR pod koniec lat 90. XX w. Stworzenie ogrodu skalnego było dużym wyzwaniem, ponieważ pomimo zróżnicowanego położenia Arboretum, na skarpie i u jej podnóża dotychczas nie było struktury wykorzystującej bloki skalne i duże kamienie. Miejsce jego usytuowania zostało wyznaczone i przygotowane w trakcie pracy nad Ogrodem Sensualnym. Wówczas też powstała sieć ścieżek wewnętrznych i wiążących z otoczeniem. Inspiracją do ostatecznego zaprojektowania ogrodu skalnego stała się praca – instalacja artystyczna zatytułowana Ogród I autorstwa Marka Saka, wykonana w ramach Festiwalu Ogródów. Urządzenie ogrodu ukończono dopiero wówczas, gdy pozyskano głązy polodowcowe, będące odpadem uzyskanym przy budowie autostrady. Koncepcja dyrektora Narcyza Pióreckiego zakładała stworzenie dwóch części ogrodu skalnego (górną i dolną), przedzielonych alejką wybrukowaną granitową kostką. Kompozycję z głązów opracował i zrealizował Marek Sak. Znaki i zapolerowania na kamieniu dodają kompozycji elementu tajemnicy.

Ogród Permanentnych Przemian w założeniu ma ulegać ciągłym przemianom, stąd realizowany jest etapami: w jednym roku – część górna, w drugim – dolna, granicząca z brzegiem stawu. W tę kamienną przestrzeń włączono stworzoną wcześniej kolekcję roślin kserotermicznych. Obserwacja powstałej tu artystyczno-przyrodniczej kompozycji pozwala na dostrzeganie zmian oraz wzajemnego oddziaływania toczącego się pomiędzy roślinami a głązami w trakcie mijających pór roku. Odnosi się wrażenie, jakby głązy powiększały się, gdy kończy się wegetacja roślin, następnie malały, gdy rośliny są w pełni rozwinięte.

Na przedłużeniu osi ogrodu skalnego, a obok kolekcji roślin kserotermicznych, mieści się kolekcja roślin chronionych. Naprzeciw założono kolekcję traw (Ryc. 12). Tutaj też posadzono kolekcję irysów zarejestrowaną jako Kolekcję Narodową Kolekcja rodzaju *Iris* seria *Laevigatae*.

Przygotowana kompozycja nieznanymi lub mało popularnymi roślinami umożliwia zwiedzającym ich bezpośrednią obserwację i poznawanie również przez dotyk. Poza funkcją edukacyjną rośliny spełniają rolę parawanu zamykającego przestrzeń, a jednocześnie tworzą naturalną barierę oddzielającą drogę od niebezpiecznej strefy brzegowej stawu. Posadzone wzdłuż zmodyfikowanej na początku XXI w. linii brzegowej, trawy i rośliny przybrzeżne są wyjątkowo malownicze, szczególnie gdy ich obraz odbija się w wodzie.

Ryc. 8. Ogród Sensualny – widok na baseny i na przepływ wody przez szczeliny do stawu oraz instalację M. Saka, zdjęcie u góry – widok od strony zachodniej, 2012, N. Piórecki, zdjęcie na dole – widok od strony południowej, 2020, fot. Ł. Malicki

DOM KALWARIA

Następną częścią składową Sensualnego Ogrodu Uniwersalnego jest Dom Kalwaria – oryginalny, stuletni, drewniany budynek wpisany do rejestru zabytków, przeniesiony z Kalwarii Paclawskiej w roku 2011, a odrestaurowany i oddany do użytku w roku 2018. Budynek nawiązuje do tradycji XX-wiecznych domów stawianych na obszarze Ziemi Przemyskiej. Dach ma pokryty blachą, a jego wnętrze to jedno pomieszczenie – izba wykończona w stylu low-tech z materiałów pozyskanych z wiatrołomów i cięć sanitarnych w Arboretum. Przy budynku znajduje się tablica informacyjna z opisem w piśmie Braille’a. Dom Kalwaria służy obecnie jako Galeria Multimedialna, a także sala edukacyjna, ekspozycyjna i konferencyjna. W przyszłości planowane jest powiększenie budynku o zrekonstruowaną część gospodarczą.

Etnoinspiracja i edukacja stały się motywami przewodnimi, dzięki którym trwa rozbudowa i kontynuacja szeroko pojmowanego projektu Dom Kalwaria. W sąsiedztwie budynku powstały edukacyjne ogrody pokazowe. Jako pierwsza w 2004 r. powstała kolekcja roślin użytkowych – roślin, o których niegdyś powszechna wiedza teraz szybko zanika. W 2007 r., dzięki współpracy z dr. hab. Łukaszem Łuczajem, prof. Uniwersytetu Rzeszowskiego, założono kolekcję dzikich roślin jadalnych, w której opisy roślin przystosowano dla osób niewidomych i słabo widzących (Ryc. 13).

Ryc. 9. Ogród Sensualny, Galeria przez Dotyk, rzeźba Ptak M. Saka, 2010, fot.

Ryc. 10. Ogród Sensualny – układ komunikacyjny z widoczną szarą kostką i cegłą klinkierową, 2020, fot. N. Piórecki

W kolejnych latach posadzono rośliny niegdyś używane do barwienia tkanin – rośliny barwierskie oraz rośliny przyprawowe (opiekunem kolekcji jest Ewa Antoniewska).

Otoczenie Domu Kalwaria nawiązuje do tradycji wiejskich ogrodów przydomowych na Podkarpaciu (Ryc. 14). To powrót do pejzażu wiejskiego z roślinami uprawianymi w przydomowym ogródku, jak również obrazu życia i pracy mieszkańców wsi. Pierwszy tradycyjny ogródek przydomowy zaprojektowany został w ramach Festiwalu Ogrodów przez dr hab. Beatę Gawryszewską i dr Izabelę Myszkę-Stąpór z Katedry Sztuki Krajobrazu Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie w 2012 r. Odtąd corocznie, zgodnie z tradycją prowadzonych prac na wsi, z naturą gromadzonych roślin oraz cyklicznym mijaniem pór roku, zwiedzający obserwują dokonujące się w nim zmiany. Tutaj również cyklicznie organizowany jest konkurs dla dzieci i młodzieży Tradycyjne strachy.

Ryc. 11. Ogród Permanentnych Przemian – M. Sak, 2015, fot. N. Piórecki

Ryc. 12. Kolekcja traw w linii brzegowej stawu, 2020, fot. N. Piórecki

MUZEUM NA POWIETRZU

W tej części Sensualnego Ogródu Uniwersalnego znajduje się również jedna z wiat, pawilonów ekspozycyjnych Muzeum na Powietrzu, w której udostępnione są eksponaty dendrologiczne (Ryc. 15). Założycielem kolekcji był były dyrektor prof. Jerzy Piórecki. Ideę tę kontynuuje i rozwija obecny dyrektor Narcyz Piórecki, wzbogacając zbiór o nowe obiekty muzealne i nowe miejsca ekspozycyjne. Eksponaty z kolekcji dendrologicznej umieszczone są w budowanych wiatkach, rozlokowanych w różnych częściach Arboretum, i chroniących je przed niekorzystnymi warunkami atmosferycznymi. Zbiór składa się z pozyskiwanych z terenu województwa podkarpackiego lub z samego Arboretum przekrojów, fragmentów lub

całych pni drzew i krzewów, które z różnych powodów „zamarły”. Tak stało się np. z czarnym dębem *Quercus*, którego pnie wydobyto z prakoryta Sanu. Szczególnie ciekawe są pozyskane fragmenty obcych gatunków drzew, posadzonych w XIX stuleciu w dworskich parkach, np. przekrój tulipanowca amerykańskiego *Liriodendron tulipifera* z niezachowanego parku Drużbackich w Prałkowcach, czy pień topoli czarnej *Populus nigra* z parku Lubomirskich w Bakończycach.

Niezwykle ważnym elementem każdego ogrodu uniwersalnego jest plac zabaw dla dzieci. Dlatego też w ramach omawianego założenia w 2009 r., w tym miejscu wydzielona została bezpieczna i przyjazna przestrzeń zapewniająca rekreację i odpoczynek rodzinom z najmłodszymi dziećmi.

WYKORZYSTANIE I PERSPEKTYWY OGRODU UNIWERSALNEGO

Sensualny Ogród Uniwersalny jest wizytówką Arboretum. Znajduje się w jego reprezentacyjnej części, przy wejściu głównym. Obejmuje i prezentuje dużą różnorodność form użytkowych, szeroką gamę zgromadzonych elementów wielu kolekcji.

Ogród Uniwersalny umożliwia prowadzenie stałych zajęć edukacyjnych zarówno dla osób niepełnosprawnych, seniorów, jak również dla wszystkich osób w różnych grupach wiekowych odwiedzających Arboretum. Osobom z dysfunkcjami wzroku swoją pomocą służą wykwalifikowani przewodnicy – tyflolodzy. Otwarcie Sensualnego Ogrodu Uniwersalnego sprawiło, że coraz częściej w zajęciach uczestniczą podopieczni ze specjalnych ośrodków szkolno-wychowawczych, warsztatów terapii zajęciowej, Polskiego Towarzystwa na Rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym, Polskiego Związku Niewidomych oraz domów pomocy społecznej.

Ryc. 13. Kolekcja dzikich roślin jadalnych, 2018, fot. N. Piórecki

Ryc. 14. Dom Kalwaria, 2020, fot. N. Piórecki

Ryc. 15. Muzeum na Powietrzu, 2020, fot. N. Piórecki

Koncepcja programowa i przestrzenna zainicjowana przed kilkunastoma laty cały czas ewoluuje i jest systematycznie rozwijana i przenoszona na inne obszary i zagadnienia tematyczne realizowane w Arboretum. Podobnie zresztą, jak sama idea tworzenia obiektów przyjaznych dla osób niepełnosprawnych przez ten czas dojrzewała i ugruntowywała się w sposobie projektowania uniwersalnego, czyli projektowania przestrzeni dla wszystkich, a nie tworzenia przestrzeni specjalistycznej (Wysocki 2009). Oprócz odpowiedniego urządzenia samej przestrzeni, równie istotne znaczenie w budowaniu przestrzeni uniwersalnej mają obecnie zagadnienia związane z transportem publicznym czy też dostępem do informacji. W przypadku Arboretum multisensoryczne udostępnianie informacji o całym parku i jego kolekcjach jest od początku skutecznie wdrażane. Wyzwaniem pozostaje fizyczne udostępnienie całego obszaru Arboretum, głównie ze względu na jego topografię. Współczesna myśl definiująca projektowanie uniwersalne skupia się nie tylko na użytkownikach przestrzeni z niepełnosprawnościami, ale również osobach starszych, dzieciach, osobach posiadających chwilowo ograniczoną sprawność (Kowalski 2013). Tak szerokie spektrum użytkowników o różnych predyspozycjach i oczekiwaniach jest więc nie lada wyzwaniem dla kształtowania współczesnych przestrzeni publicznych, w szczególności otwartych przestrzeni parkowych.

Wyraźnie widać, że już na etapie budowania założeń i koncepcji, program i forma bolestraszyckiego ogrodu zmysłów doskonale wpisująca się we współczesne trendy i w wielu przypadkach je wyprzedzała. Obecne kierunki systematycznego rozwoju ogrodu również odpowiadają najnowszym praktykom stosowanym na świecie. Dzięki temu posiadający nietypową i atrakcyjną formę Ogród Sensualny w Bolestraszcach przyciąga rzesze zwiedzających. Zastosowanie tu szeregu specyficznych rozwiązań konstrukcyjnych i funkcjonalnych dało możliwość ukształtowania miejsca przyjaznego dla szerokiego grona użytkowników i umożliwiło dobrą ekspozycję zgromadzonych kolekcji (Piórecki i Szkołut 2008). Ogród ten cały czas pozostaje obiektem wzorcowym i jest inspiracją dla powstających podobnych obiektów na terenie całego kraju. Czerpiąc z doświadczenia zdobytego w Bolestraszcach, aktualnie powstają podobne obiekty w Arboretum przy Ośrodku Edukacji Ekologicznej w Janowie Lubelskim oraz w Ośrodku Kultury Leśnej w Gołuchowie. Każdy z nich, mimo pewnych podobieństw programowych, będzie posiadał swoją niepowtarzalną, związaną z danym ośrodkiem specyfikę. Poznawanie roślin jest szczególnie trudne dla osób niepełnosprawnych, dlatego tylko odpowiednio zaaranżowana ekspozycja ogrodu

botanicznego albo arboretum, daje im w pełni taką możliwość. Sensualny Ogród Uniwersalny wydaje się być przykładem prawidłowego kierunku działań, mających na celu stworzenie otwartego i przyjaznego dla wszystkich ogrodu. Obecnie opracowywana jest aplikacja multimedialna umożliwiającą odbieranie informacji dźwiękowej przez telefony komórkowe.

W roku 2020 Sensualny Ogród Uniwersalny został wyróżniony przez Kapitułę Konkursu LODOŁAMACZE 2020 Regionu: lubelskiego, małopolskiego, podkarpackiego, świętokrzyskiego oraz przez Kapitułę Konkursu Ogólnopolskiego i otrzymał pierwsze miejsce w kategorii Przyjazna Przestrzeń za przystosowanie projektowania uniwersalnego oraz zastosowania najlepszych rozwiązań urbanistycznych i architektonicznych w zakresie dostosowania budynków i przestrzeni do potrzeb osób z niepełnosprawnością.